

A HOMÁLYBÓL

KERECSENYI DEZSŐ EGYETEMI ELŐADÁSAI

A debreceni egyetem bölcsészkarának alapításától fogva Pap Károly, a Kollégium egykori tanára, Beöthy Zsolt közelebbi környezetének tagja töltötte be a magyar irodalomtörténet tanszékét. Amikor nyugdíjba vonult (1942 végén), az utódlásáért meghirdetett pályázat nyomán érdekes mezőny alakult ki. Az egykorúak még emlékeznek rá, hogy a pedagógus-oktatói igényeket is dédelgető Németh László is ott volt a pályázók között, sőt határozottan ő volt az ifjúság jelöltje; rajta kívül négyen maradtak a porondon: a már régebb idő óta magántanár Vajthó László, és két helybeli: Juhász Géza és Tóth Béla, mindketten középiskolai tanárok – végül pedig Kerecsényi Dezső, a pesti gyakorló gimnázium tanára, aki egy évvel előbb habilitált Horváth Jánosnál, 1941-ben Baumgarten-díjas és éppen 1942 májusától fogva a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Úgy sejttem, hogy a versenyt a pesti vezető irodalmárok állásfoglalása és értékelése döntötte el: Kerecsényi akkor már (negyvennégy éves korában) a szakmának elismert képviselője volt, kedvelt pedagógus és szolid, módszeres tudós, aki mestere mellett évek óta vezetett már prozemináriumot, mentes volt némely akkori irodalmárunk szélsőségeitől: nem volt esszéista, nem volt szellemtörténész, s még talán az is belesett a latba, hogy református lévén odaillett a kálvinista Rómába. Így aztán ő kapta a katedrát, elindítva ezzel a Pestről lejáró professzorok majdan népes sorát. Nyilvános rendkívüli tanári kinevezésének kelte 1943. aug. 7., ugyanezen a napon letette a hivatali esküt, és a tanév elején székfoglaló előadást tartott. Rendes tanári kinevezése (1944. okt. 7.) már nem realizálódhatott, a kinevezés a Budapesti Közlönyben az október 15-i történelmi dátumon jelent meg.

Tényleges professzori munkáját tehát az 1943-as őszi félévben kezdte meg. Az már közismert tény, hogy a sors kevés időt adott neki; a félévet még végigtanította, 1944 tavaszán már csak március 19-ig, a Tisza-vonal lezárásáig tudhatott Debrecenbe leutazni. Tudom, hogy készült az egyetemi pozícióra, és hogy nagy igényekkel, példászerűen

indult. Mindjárt két főkéllégiumot hirdetett: az egyik általános érdekű volt: A magyar irodalom fejlődésmenete; a másik meghökkentett mérészségével. Mintegy Horváth János monográfiájának folytatása gyanánt így szólt a tárgykör: A népi elv irodalmunkban Petőfitől napjainkig.

Halála után, amikor a Horváth-Emlékkönyv (Magyar Századok) számára anyagot gyűjtöttünk, az özvegy előmbe adta azokat a hallgatói lejegyzéseket, amelyeket erről a két kollégiumról össze tudott szedni. Folyamatos, saját kidolgozás nem maradt fenn, ezek az órán készült jegyzetek pedig olyanok voltak, ahogy szokás, szűkszavúak, kapkodók, félmondatokat, vezérszavakat rögzítők. Még ennyi is jó lett volna, ha nem szól közbe megint a történelem: szerencsétlen személyi körülmények folytán a negyvenes évek végén Kerecsényi egész írásos hagyatéka elkallódott. Előbb már a középkori főkéllégium hallgatói szövegét elkértem Kerecsényinétől és legépeltettem, így legalább ennyi emléket, dokumentumot sikerült megmentenem néhai professzorunk egyetemi működéséből. A gépiratot mindeddig őriztem, most a Kossuth-egyetem könyvtárának adom át megőrzésre. A másik, minden bizonnyal még érdekesebb kollégiumnak egyelőre semminemű lejegyzésben nincs nyoma. Talán ez alkalommal szabad lesz néhány szót a jegyzetről tartalmilag is szólni, annak tudatában, hogy a keletkezése óta eltelt negyven év szaktudományilag már alaposan túlhaladt rajta. Röviden így foglalnám össze: egy Horváth János-tanítvány műve, aki azonban igyekszik és tud is számos ponton mesterén túlhaladni. Fővonal gyanánt átveszi és adaptálja a mester koncepcióját az irodalmi tudatról és ennek kialakulásáról; az irodalom meglétét ő is az írói szándékban, az olvasók számára szóló írásban, az egészen vagy félig tudatos odafordulás jeleiben keresi; igazi irodalom akkor jön létre, ha kialakul az a bizonyos „irodalmi alapviszony”. A 16. században „nagyot lépünk előre az irodalmi tudat kialakulásában”. Ennek előzményeire korábbi fejtegetéseiben is gondosan utal.

Koncepció vagy talán csak tananyag tekintetében észrevehető mégis a túlhaladás szándéka. Szélesebbek a keretek, amelyekbe a tárgyalat korszakot történelmileg és elvileg beállítja. (Befejezettek a középkor tárgyalása tekinthető, a jegyzet a humanizmus-fogalom különböző fel-fogásainak, meghatározásainak ismertetésével szakad félbe.)

Az indítást a „fejlődés” mibenlétére irányuló általános meghatározási kísérletek külföldi és hazai változatainak ismertetésével adja meg. Itt meglepetésünkre még Kierkegaard nevével is találkozunk. Áttekinti a hazai szintetikus kísérleteket, illetve a fejlődésről vallott nézeteket Kölcseytől Féja Gézáig. Sokat időzik a korszakolás kísérleteinél; az addig ismert anyag alapján kibontja a Horváth János szemléletében implicite bennerejlő korszakbeosztást.

Akkoriban, a Horváth János „Kezdetekben” kifejtett állásponthoz fűződő kritikák és ellenvetések nyomán, elkerülhetetlen volt az állásfoglalás abban a kérdésben: mikor született meg a magyar irodalom? Kerecsényi ezt a kérdést kibővítve teszi fel: Hogyan születtek meg a mai irodalmak? Hogyan születik általában az irodalom? „Két szélső felfogás áll szemben egymással a szekták fanatizmusával. 1. Akkor született meg az irodalom, amikor az első ember elkialtotta magát. (Csodálkozás, öröm, fájdalom, félelem.) Hogy hol hangzott el a kiáltás, teljesen mindegy. Itt a gyökere az irodalomnak. Talán meghallotta más e kiáltást, utánozták, továbbfejlesztették, dallammá, szöveggé változtatták; megszületett az első dal, epikus vers. Ez az irodalomszemlélet örök romantikája. 2. Ezzel szemben a másik, szárazabb felfogás: Irodalom akkor születik, amikor valahol egy olvasmánycélzatú szöveg létrejön. Tehát valaki leír valamit, azért, hogy azt másvalaki elolvassa, akár most, akár a jövőben. És az a valaki a szöveget el is olvassa.” De rögtön fellép az az igény is, hogy számot vessünk a szóbeliséggel, a szájhagyománnyal. „A szájhagyományon alapuló szöveg egészen más életforma, mint az írott szöveg”, de „az irodalom nem hanyagolhatja el a szájhagyományos költészetet, mert addig, míg írott szövegek nincsenek, ez az irodalmiság vehikulum, hordozója.” De ez az ösköltészet az irodalmat csak „megelőzi”. „Irodalom nincs írott szövegek nélkül.” Az álláspont támogatására érdekes argumentumot hoz fel. A régi és új romantikusok vágyalma az a folyamat, hogy az írott irodalom a szóbeliségből közvetlenül nőjön ki; „gyönyörű és természetes folyamata” lett volna, ha nálunk valamikor 900 táján feltalálnak valaminőféle írást, s a szóban élő költészetet (Sámán-igéket, mondókat, ráolvasásokat, esetleg epikus énekeket) azon melegében írásba foglalták volna. Kerecsényi arra mutat rá, hogy ez Európában sehol sem történt így: mindenütt előbb egy saját igényű latinságnak kellett kifejlődnie, amely táplálja a nemzeti irodalmat. (Persze úgy sejtem, hogy a nagy vita az európai irodalmakban még azóta se ült el.)

Az alapkoncepción való túllépési szándéknak határozott jele az, hogy a körök kijelölésében kitekint az írásbeliség ablakain: egyrészt beiktat egy fejezetet „A lovagi irodalom nyomai”-ról, másrészt ezzel is kapcsolatban egy az egész középkoron át meglevő, lappangó, szóbelinek maradt réteget tételez föl: az úgynevezett vágáns-költészetet. A távoli alap és analógia: az e korban a franciáknál és a németeknél fölvirágzó hatalmas lovagi irodalom. „Nem lehetett ismeretlen a lovagi költészet a magyarok előtt; a királyi család rokoni, házassági összeköttetései valószínűvé teszik, hogy nálunk is volt lovagi költészet.” Helynevekből, korabeli személynevekből, szórvány-utalásokból vonja le ezt a következtetést, és abból a különben nem valószínűtlen föltételezésből, hogy a

16. századtól lejegyzett mondáink, főleg balladáink évszázadokkal korábbi szóbeliségre vihetők vissza. Különösen a virágénekekkel kapcsolatban utal a klerikus vándordíákokra, akiket nyugaton goliardoknak neveztek, és föltételezi a vágáns költészet egynémely nyugati gyűjteményének (pl. *Carmina Burana*) ismeretét és hatását. A lovagi költészet nyomait érzi a *Bécsi Képes Krónikában* is.

Erősen Horváth Jánosra támaszkodik a középkori irodalom életformájának tüzetes, érdekes bemutatása: hogyan érvényesülnek, törnek maguknak lassan utat az irodalmi alapviszony tényezői. Mit lehet kikövetkeztetni a szerző–fordító–másolóról; a kódex mint sajátos, nyitott, egyedi rögzítési forma – milyen az a közönség, amely számára készült; az olvasás és hallgatás milyen változatai révén jut el a szöveg hozzá, miért válságjelenség az, amikor már a magános, halk vagy néma olvasás jelentkezik.

Érdekesebbé válik az előadás, ahogy a szerző a maga kutatásainak eredményeire támaszkodhat, amikor a maga „birodalmához” közeledik. Amit életében önállóan publikált, az a 16. század irányzataihoz és nagy író-egyéniségeihez kapcsolódik – de előbbről indult; a középkor és a humanizmus utóélete, a következő korszakba való nem okvetlen katasztrófászerű átmenete hálás témaként jelentkezik. Hány kódexünk lehetett, és hány veszett oda? Ez utóbbit nem teszi túl sokra: szerinte a többséget meg lehetett menteni azon a réven, hogy a török elől menekülő kolostorok, apácák magukkal vitték őket. Számba veszi a nyomokat a vándorútra kelt kódexekről, a későbbi hírekről és említésekről.

Az utolsó korszakegység, amelybe még belekezd Kerecsényi, „A kétnyelvű magyar irodalom”, amelynek tartamát 1526-tól 1772-ig veszi. Csak meg tudja kezdeni: mesterén is túlmutató körültekintéssel foglalja össze a humanizmus és főként a reneszánsz jellegére, mibenlétére vonatkozó régebbi és új, apróbb és nagyobb nevektől származó nézeteket. Ahogy a reneszánsz fogalmának meghatározási kísérleteit sorra veszi: a ránk maradt jegyzet egy Huizinga-ideézzel zárul: „Mi a reneszánsz, nem tudom. Fogalmat csak dilettáns határozhat meg.” Amennyire az előttünk fekvő indításból következtetni lehet, Kerecsényi, legalábbis egyelőre az egyetemi előadás szintjén, komoly és átfogó szintézist tervezett. – Azokra a megrázkódtatásokra és társadalmi–eszmei fordulatokra gondolva, amelyek 1945 után, sajnos, halála után következtek, s amelyek közepette való továbbfejlődéséről még csak sejtelmeket sem merészelünk nyilvánítani – úgy kell tekintenünk ezt a maga idejében jelentős vállalkozást, mint egy letűnt kor és eszmevilág egyik utolsó, messziről jövő hírmondóját.

Milyen lehetett Kerecsényi a katedrán? Ma már, pontosan negyven év távlatából erre még tanút is alig lehetne találni, rövid is volt az idő,

hogy a hallgatókkal melegebb viszonyt alakíthasson ki. Vannak emlékek arról, hogy akik Németh Lászlót várták, azok Kerecsényit idegenkedve fogadták. Föltehető, hogy emberi egyéniségével és tudományos felkészültségével, nem utolsósorban pedagógusi gyakorlatával mégiscsak közel tudott férközni a hallgatósághoz.

Legyen szabad még a fentieket az akkoriban nagy figyelmet keltett pályázatnak a kari jegyzőkönyvekben megtalálható adataival kiegészítenem. Az ügy hivatalos előadója Pukánszky Béla germanista professzor volt; 1943. február 12-én kelt előterjesztésében Kerecsényi Dezsőt javasolta első helyen. Tóth Béla már az előfutamban kiesett, de Németh László még bentmaradt a mezőnyben. Hankiss János a mondott év áprilisában különvéleményt ad be. Javasolja, hogy Kerecsényi után valamilyen sorrendben Juhász Géza, Németh László és Vajthó is jelöltessenek. Karácsony Sándor a kari ülés napján, május 5-én szintén különvéleményt nyújt be: vagy a négy embert aequo loco, vagy Vajthót első, Kerecsényit – Némethet második, Juhász Gézát a harmadik helyen javasolja a kar. A döntő kari ülés tehát május 5-én volt, ezen – a látszólagos vélemény-zűrzavar ellenére is – Kerecsényi mind a 11 szavazatot megkapta – a második helyre Vajthót javasolta a kar.

Egyébként önéletrajzi írásaiban maga Németh László is kitér életének erre az epizódjára. Olvasható ez ma az életmű-sorozat *Homályból homályba* című kötetének 631. lapján. Hadd idézzek belőle néhány sort: „A bukás inkább a körülményeiben volt bántó. Még az a professzor is tartózkodott a szavazástól (állítólag Szekfű rendelte fel ad audiendum verbum), aki a pályázatba beugratott. Mellettem egyedül Karácsony szavazott, ő a fellebbezés jogával is élt . . .” Az emlékezetnek lehetnek tévedései, főként ha esetleg híresztelésekre vagy találgatásokra támaszkodik. A jegyzőkönyv nem tud tartózkodásról. Hogy ki lehetett az a professzor, aki Némethet a pályázatba „beugratta”? Tőle magától tudom, hogy Szabó Árpád, akkori debreceni klasszika–filológia professzor volt, aki – előzetes tájékozódás után – Némethet a pályázatra rábeszélte. Az állítólagos Szekfű-epizódnak kevés a hitele: kit és milyen minőségben rendelt volna föl a tekintélyes, de mégiscsak egyszerű, minden hivatalos funkció nélküli pesti professzor „ad audiendum verbum”? Inkább annak a feszült viszonynak visszhangját érzem itt, amely köztudomás szerint Németh László és Szekfű között régóta fennállt, s amelynek Németh maga több ízben jelét is adta. Gondoljunk a *Szerdai fogadónap* Barbián professzorára, akiben már annak idején – funkcióját, nem életkörülményeit értve – a beavatottak Szekfűre ismertek. Egy dologban azonban igaza van Némethnek: „Végülis ez a katedra nemcsak új bűn, de csapda is lett volna az elkövetkező igazoltatások

idején.” Valóban 45 után ez a professzorság tehertétel lett volna az ő – és a kar számára is.

BARTA JÁNOS

BORSOS TAMÁS: EGIPTUSRÓL

Borsos Tamásnak¹ (1566–1634), Bethlen Gábor állandó portai követének (continuus oratorának) írói hagyatékát a múlt század közepén fedezték fel. Egyes írásait már a múlt században kiadták,² és mintegy évszázad múltán a majdnem teljes életmű mindenki számára hozzáférhetően könyv alakban is megjelent.³ A sajtó alá rendező, szerkesztő Kocziány László komplex elemzési szempontok szerint vizsgálta a köz-

¹ Borsos életére vonatkozóan egy összefoglaló tanulmány jelent meg: Barts Gyula: *Marosvásárhelyi Borsos Tamás élete és történeti szereplése*. Kolozsvár, 1912. – Nevével azonban számos más helyen is találkozhatunk. Álljon itt most csupán két példa: Borsos unokaöccsének, Nagy Szabó Ferencnek a *Memoriáléja*. In: *Erdélyi Történelmi Adatok*. Kolozsvár. 1855. I. 9–168. és *Adattár a XVII. század szellemi mozgalmainak történetéhez; Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében*. (Herepei János cikkei). Szerkesztette Keserű Bálint. Budapest–Szeged. 1965. I. 8–9.

² Első két művét (*Vita... Itinerarium...*) rövid életrajzzal megtoldva Kemény József adta ki: *Erdélyország Történeti Tára*. Kolozsvár. 1845. II. 3–43., 233–250. A Második Naplót Mikó Imre: *Erdélyi Történelmi Adatok*. Kolozsvár. 1856. II. 7–248. Uo.: Borsos Tamás levelei Bethlen István erdélyi fejedelmi tanácsos és gubernátorhoz 1618–19-ről. 285–312. Borsos budai követségének leírását (*Memoriale*, 1630) Gergely Sándor adta ki: *Történelmi Tár*. 1884. 694–701. A Testamentumot Koncz József: *Erdélyi Múzeum*. 1899. 316–320. Útleírását részben Szamota István is közli: *Régi magyar utazók Európában, 1532–1770*. Nagybecskerek. 1892. Egyiptom-leírását kiadta és jegyzetekkel ellátta: Dékány Kálmán: *Földrajzi Közlemények*. 1908. 99–101. Borsos Tamás két Londonban őrzött levele. Korunk. 1969/6. 932–934. Közli Gál István.

³ Borsos Tamás: *Vásárhelytől a Fényes Portáig*. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Kocziány László. Bukarest. 1972.²